

โทษทัณฑ์ในขุนช้างขุนแผน :
การยอมรับ – การต่อรองอำนาจ
Punishment in *Khun Chang Khun Phan* :
Acceptance and Negotiation of Power

ปัทมา ทิมประเสริฐกุล*
Pattama Theekaprasertkul

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการลงโทษทัณฑ์ ซึ่งมีผลต่อการยอมรับและการต่อรองอำนาจในขุนช้างขุนแผน ผลการศึกษาพบว่า การลงโทษในขุนช้างขุนแผนมีความสำคัญต่อการสร้างเรื่องและตัวละคร ซึ่งเป็นจุดพลิกผันสำคัญที่ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างเข้มข้น รวมทั้งเป็นจุดคลี่คลายความขัดแย้งหรือปัญหาของตัวละครในเรื่อง การลงโทษในขุนช้างขุนแผนมี ๔ ลักษณะ ได้แก่ การกักบริเวณ การจำคุก การเนรเทศ และการประหารชีวิต ทั้งนี้ ตัวละครในขุนช้างขุนแผนจะมีปฏิกิริยาต่อการลงโทษนั้นทั้งการยอมรับโดยดี และการต่อรองอำนาจแห่งโทษนั้น นอกจากนี้ คนคุกหรือนักโทษในวรรณคดี

* อาจารย์ ดร. ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

เรื่องนี้ยังได้รับพื้นที่ในการแสดงความสามารถของตนเองจนหลุดพ้นจากการเป็นคนคุกจนกลายมาเป็นวีรบุรุษสงครามได้ในที่สุด

คำสำคัญ : โทษทัณฑ์ การยอมรับ การต่อรอง ขุนช้างขุนแผน

Abstract

This article aims to study punishment, which influenced acceptance and negotiation of power, in the Thai literature, *Khun Chang Khun Phan*. The study found that punishment in *Khun Chang Khun Phan* plays an important role in character and plot development, leading to turning points that further intensified the plot, including the alleviation of the characters' conflicts and problems. In *Khun Chang Khun Phan*, punishment can be of four types : confinement, imprisonment, banishment, and execution. The characters of *Khun Chang Khun Phan* had reactions against punishment as amicably accepting and negotiating for the reduction of the severity of punishment. Furthermore, convicts or prisoners in this literature had opportunities to show their competence so that they were released from convict status but later acknowledged them as war heroes.

Keywords : Punishment, Acceptance, Negotiation, *Khun Chang Khun Phan*

บทนำ

ขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่สันนิษฐานกันว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์และโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตร่วมประพันธ์เรื่องขุนช้างขุนแผนขึ้น วรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อหาค่อนข้างยาวกล่าวถึงชีวิตของผู้คนในระดับชาวบ้าน ซึ่งต่างจากวรรณคดีราชสำนักส่วนใหญ่ที่จะมีตัวละครเอกเป็นกษัตริย์หรือเจ้าชายและเจ้าหญิง เนื้อหาในขุนช้างขุนแผนได้บันทึกสภาพสังคม วัฒนธรรม และประเพณีของชาวบ้านไว้ตั้งแต่เกิดไปจนเสียชีวิต จึงนับเป็นวรรณคดีที่น่าเสนอวิธีชีวิตของชาวบ้านได้อย่างน่าสนใจ

ขุนช้างขุนแผนแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนเสภา คำว่า เสภา มีปรากฏในพระราชกำหนดเก่า มาตรา ๒๕ ของกฎหมายตราสามดวง (กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒ ๒๕๕๐ : ๙๘๗) กล่าวถึงการนำบุคคลไปจำเสภาหรือจำคุก ดังเนื้อความว่า

ขุนศรีคงยศเสภาคลงในขุนคงยศเสภาคหลังราชการ ขุนพิรุณรณนาวา
เสภาวังไซให้การว่าเจ้าพญาและพญาพระหลวงเมืองเจ้าราชินิกุลขุนหมื่น
มหาดเลखชาวที่พันทนาย แลนายตำรวจนายรองภูดาเซมียร์ แลไพร่เปน
โทษมีรับสั่งให้ส่งไปจำไว้เสภาเรียกเอาค่าลดเป็นเงิน

นอกจากนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๓๒ : ๘-๙) ได้อธิบายถึงคำว่า “เสภา” เท่าที่ปรากฏหลักฐานเป็นหมายรับสั่งและอื่น ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น คำว่า เสภา แปลว่า คุณ เสภา นั้นเป็นวรรณคดีของคนคุณ เกิดขึ้นในคุณ และขับกันเพื่อความบันเทิงของคนคุณในยามค่ำคืน แล้วจึงแพร่หลายออกมานอกคุณในภายหลัง ดังนั้นเสภาจึงเป็นลำนำที่คนคุณขับร้องเล่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ตัวละครเอกในเรื่องคือ ขุนแผน เคยติดคุกถึง ๑๕ ปี

การจองจำเป็นโทษทัณฑ์หรือบทลงโทษผู้กระทำความผิด ตลกาการจะเป็นผู้สืบพยานและตัดสินความผิดของบุคคล ในสังคมโบราณนั้น บางครั้งตลกาการจะเป็นทั้งผู้สืบพยานและพิพากษาคัดสินความผิดของบุคคล แต่บางครั้งตลกาการจะมีอำนาจในการสืบสวนพยานและหลักฐานเท่านั้น แต่พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้พิพากษาคัดสินและ

ลงโทษบุคคล ซึ่งถือเป็นอำนาจอันสูงสุดตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนมีสมเด็จพระพันวษาเป็นตัวละครกษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจในการตัดสินพิพากษาคดีความต่าง ๆ บางกรณีพระองค์ก็จะทรงพิจารณาตัดสินโทษทันที เช่น กรณีขุนไกรบิดาของขุนแผนกระทำความผิดที่ต่อนกระบือจนแตกตื่นจนต้องสังหารกระบือไปเป็นจำนวนมาก สมเด็จพระพันวษาก็ทรงตัดสินโทษประหารทันที หรือตอนที่ขุนแผนทูลขอตัวนางลาวทอง พระองค์ก็ทรงตัดสินจำคุกขุนแผนทันที แต่ในบางกรณี พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงพิจารณาตัดสินคดีด้วยพระองค์เอง แต่จะแต่งตั้งตุลาการหรือตระลาการขึ้นมาสืบสวนพยาน แล้วตุลาการจึงนำกราบบังคมทูลผลการพิจารณาตัดสิน เช่น ตอนที่จมีนศรีในฐานะตระลาการพิพากษาคดีที่ขุนช้างกล่าวโทษว่าขุนแผนเป็นกบฏลักพาตัวนางวันทองไป จมีนศรีเป็นผู้สืบพยานและพิพากษาคดี แล้วนำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษา การต้องโทษของบุคคลในขุนช้างขุนแผนจึงเป็นอำนาจที่พระมหากษัตริย์คือสมเด็จพระพันวษารับรู้ทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงมีพระราชอำนาจเป็นเจ้าของแผ่นดินและเจ้าชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการลงโทษทัณฑ์ในลักษณะเช่นไร พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจลงโทษในทุกกรณี

ดังนั้นแม้ว่าขุนช้างขุนแผนจะเป็นเรื่องราวที่เน้นการชิงรักหักสวาทของหนุ่มสาว ๒ รุ่น แต่เนื้อหากลับให้รายละเอียดและความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องโทษทัณฑ์ปรากฏตลอดทั้งเรื่อง บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาลักษณะและความสำคัญของการต้องโทษในขุนช้างขุนแผน รวมทั้งการยอมรับและการต่อรองอำนาจของตัวละครต่อการต้องโทษนั้น

การต้องโทษ : จุดเปลี่ยนชีวิต – จุดจบปมปัญหาในขุนช้างขุนแผน

ขุนช้างขุนแผนมีเนื้อหาเกี่ยวกับการชิงรักหักสวาทของตัวละคร ๒ รุ่นหลัก ได้แก่ รุ่นพ่อแม่ที่มีขุนแผนกับขุนช้างแย่งชิงตัวนางวันทอง และรุ่นลูกที่มีนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้าแย่งชิงความรักจากพระไวย แม้ว่าเรื่องราวของขุนช้างขุนแผนจะมีจุดสำคัญที่เรื่องราวเกี่ยวกับความรักของหนุ่มสาว แต่วรรณคดีเรื่องนี้กลับนำเรื่องการต้องโทษของตัวละครมาเป็นจุดสำคัญของเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

วรรณคดีเรื่องนี้มีตัวละครพระมหากษัตริย์ คือ สมเด็จพระพันวษา ซึ่งเป็นผู้มี

อำนาจสูงสุดในการสั่งลงโทษตัวละครในเรื่อง การลงโทษในเรื่องนี้มีปรากฏใน ๗ เหตุการณ์ ได้แก่ การลงโทษขุนไกร การลงโทษนางลาวทอง การลงโทษขุนแผน การลงโทษพระเจ้าเชียงใหม่ การลงโทษขุนช้าง การลงโทษนางวันทอง และการลงโทษนางสร้อยฟ้า ทั้งนี้ ลักษณะการตัดสินลงโทษในเหตุการณ์ทั้ง ๗ เหตุการณ์ มีความหนักเบาต่างกันไป สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ลักษณะ ดังนี้

- **การกักบริเวณ** เป็นการลงโทษสถานเบาที่ผู้ต้องโทษต้องถูกกักบริเวณไว้ในสถานที่หนึ่ง แต่ยังคงดำเนินชีวิตได้สะดวกมากกว่าการจองจำในคุก ในขุนช้างขุนแผน นางลาวทองต้องโทษถูกกักบริเวณ เพราะขุนช้างทูลฟ้องสมเด็จพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวรไปหานางลาวทอง ทั้งที่ขุนแผนฝากเวรไว้กับขุนช้างเพื่อรีบกลับไปดูแลนางลาวทองที่ป่วย สมเด็จพระพันวษาจึงทรงลงโทษให้กักบริเวณนางลาวทอง โดยให้นางมาอยู่ในวัง และทำงานฝีมือช่วยชาววังทั้งหลาย เพื่อแยกจากขุนแผนที่อยู่กาญจนบุรี

เหวยราชามาตย์ไปบัดนี้

พาอีลาวทองมาจากผัว

อ้ายขุนแผนกูไม่ขอเห็นตัว

มันทำชั่วให้อยู่กาญจนบุรี

.....
เจ้าขรัวนายจงหมายสั่งประตุ

.....
คอยดูอย่าให้ออกไปนอกวัง

ให้เป็นชาวสะดึงกริ่งใหม่

เจ้าขรัวนายผู้ใหญ่กับสั่ง

ให้ลาวทองอยู่ทิมที่ริมคลัง

ปักสะดึงกริ่งนั่งทุกเวลา

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๓๒๖, ๓๓๑)

- **การจำคุก** เป็นการจองจำตัวละครไว้ในคุก ซึ่งในขุนช้างขุนแผนปรากฏการจำคุกใน ๒ ลักษณะ ลักษณะแรก คือ การจำคุกเพื่อรอการตัดสินโทษ เป็นการนำตัวผู้กระทำความผิดจำคุกไว้ เพื่อรอให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้พิพากษาศักดิ์ตัดสินความผิด เช่น ตอนที่จับพระเจ้าเชียงใหม่มาไว้ที่อยุธยา พระยาจักรีได้สั่งให้เจ้ากรมยมราชจำคุกพระเจ้าเชียงใหม่และพวกลาวไว้ เพื่อรอให้สมเด็จพระพันวษาทรงมาพิพากษาศักดิ์ตัดสินความผิดที่หลัง

แล้วเรียกนครบาลมาบอกกล่าว

ท่านจงจำเจ้าลาวไว้ตามที่

ด้วยเป็นโทษยังไม่โปรดในคดี

กว่าจะมีรับสั่งพระทรงธรรม ฯ

.....

.....

ตัวละครที่ต้องโทษประหารชีวิต ๓ คน ได้แก่ ขุนไกร นางวันทอง และนางสร้อยฟ้า แต่ภายหลังนางสร้อยฟ้าได้รับการลดโทษประหารชีวิตเพราะมีครรภ์ จึงรับโทษเนรเทศแทน แต่ขุนไกรและนางวันทองต้องเสียชีวิตจากโทษประหารชีวิตนี้ ดังเช่นตอนที่สั่งประหารชีวิตนางวันทองว่า

หญิงกาลกิณีอีแพศยา
ที่รูปรวยสวสรมิถัมไป
เร่งเร็วเหวยพระยายมราช
อกเอาขวานผ่าอย่าปราณี

มันไม่น่าเซยขีดพิสมัย
มึงตัดใจเสียเถิดอีกคนนี่
ไปฟันฟาดเสียให้มันเป็นผี
อย่าให้มีโลหิตติดดินกู

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๘๖๖)

เมื่อพิจารณาการต้องโทษของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนจะเห็นว่ามีการกักบริเวณ การจองจำ การเนรเทศ และการประหารชีวิต ซึ่งเป็นโทษทัณฑ์ที่มีปรากฏอยู่ในกฎหมายไทยโบราณ การต้องโทษทั้งหลายนี้ไม่ได้ทำหน้าที่บันทึกการใช้กฎหมายในอดีตเท่านั้น แต่การต้องโทษในขุนช้างขุนแผนยังเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อตัวละครและโครงเรื่องของวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วย นั่นคือ เป็นจุดเปลี่ยนในชีวิตตัวละครและจุดจบปมปัญหาของเรื่องได้อย่างน่าสนใจ

๑. การต้องโทษกับจุดเปลี่ยนชีวิตตัวละคร

ตัวละครที่กระทำความผิดและต้องโทษในลักษณะต่าง ๆ ชีวิตของตัวละครเหล่านั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยสุขสบายก็ต้องใช้ชีวิตอย่างยากลำบากหรือบางครั้งก็ต้องเสียชีวิตไป ผลจากการต้องโทษของตัวละครในวรรณคดีเรื่องนี้ทำให้ทั้งตัวละครที่ต้องโทษและตัวละครอื่นเกิดจุดเปลี่ยนในชีวิต เช่น การต้องโทษของขุนไกรทำให้ตัวละครขุนไกรต้องเสียชีวิตและหมดบทบาทไปจากเรื่อง ส่วนนางทองประศรีและพลายแก้ว ซึ่งเป็นภรรยาและลูกก็มีชีวิตที่เปลี่ยนไป จากผู้ที่มีอันจะกินและมีชีวิตที่สุขสบายต้องหลบหนีราชภัยไปอยู่ที่กาญจนบุรี จุดเปลี่ยนของชีวิตนางทองประศรีและพลายแก้วในตอนนั้นเป็นจุดเปลี่ยนชีวิตของทั้ง ๒ คนให้เข้มแข็งเด็ดเดี่ยวอย่างเด่นชัด อีกทั้งยังทำให้นางทองประศรีได้แสดงบทบาทการเป็นผู้หญิงที่มีสติ เข้มแข็ง และเป็นต้นแบบของความเป็นแม่ได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในตอนที่น่ารู้ข่าวขุนไกรต้องโทษประหารชีวิตและรีบทรัพย์ นางก็รีบพาพลายแก้วหนีราชภัยด้วยความเข้มแข็ง

ครานั้นฝ่ายนางทองประศรี	เห็นจึงมียูรอบบ้าน
ตกใจลุกล้มชมซาน	ลนลานอุ้มเอาเจ้าพลายแก้ว
ฉวยเงินสองถุงกับกระบุงทะลุ	เอาผ้าปะบุโศดเรือนแหวน
สองมือแหกช่องทางล่องแมว	บังเงาเข้าแนวแถวเสาเรือน
ไถ่ไค้ลงมองทางช่องรั้ว	ลอดตัวออกมาหน้าตาเบื่อน
จูงลูกหลบแสงตามแสงเดือน	พบเพื่อนบ้านเก่าเข้าขอกาน
แม่เอ๋ยข้าวปลาข้าหมดสิ้น	ไม่มีกินเขาริบเสียทั้งบ้าน
เพื่อนเรือนแม่เมื่อช่วยเจือจาน	ได้ข้าวสารผักปลาแล้วคลาไคล
พันบ้านขึ้นต้นไม้ไขว่หางนอน	อ้อนวอนปลอบปลุกอย่าร้องไห้
แม่ลูกเขาจะผูกเอาคอไป	นางกอดลูกเข้าไว้แล้วโศกา

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๓๑)

เหตุการณ์การต้องโทษของนางลาวทองก็เป็นจุดเปลี่ยนให้ชีวิตตัวละครหลายตัว นางลาวทองที่ได้เป็นภรรยาคนเดียวของขุนแผนต้องถูกแยกจากสามี และทำให้บทบาทนางลาวทองไม่มีความสำคัญในเรื่องอีก ส่วนขุนแผนที่เคยใช้ชีวิตอยู่กับลาวทองอย่างปกติสุข ก็เปลี่ยนเข้าสู่การผจญภัยหาของวิเศษ ลักพานางวันทองหนีเข้าป่า และต้องโทษจำคุก ชีวิตของขุนแผนจึงพลิกผันไปมา นางวันทองเองก็ได้รับผลกระทบจากนางลาวทองต้องโทษ เพราะชีวิตการเป็นภรรยาของขุนช้างที่สุขสบายต้องยุติลง นางต้องไปตกกระก่าลำบากกับขุนแผนในป่า ตั้งครรรภ์ และถูกแย่งชิงตัวไปมาจนกระทั่งถูกตรหาหน้าว่าเป็นหญิงสองใจจนต้องโทษประหารในที่สุด ดังนั้นการต้องโทษของนางลาวทองจึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชีวิตขุนแผนและนางวันทอง

แม้ว่าการต้องโทษจะเป็นเรื่องที่ไม่ดีและทำให้ชีวิตของตัวละครเปลี่ยนจากความสุขสงบไปเจอความยุ่งยาก แต่ในด้านเนื้อเรื่องของขุนช้างขุนแผนถือได้ว่าเป็นโอกาสสำคัญที่ตัวละครได้แสดงพฤติกรรมของตนเองชัดเจนขึ้น ดังเช่นนางทองประศรีที่แสดงความเข้มแข็งกล้าหาญ ขุนแผนที่ได้แสดงความเก่งกล้าทางวิชาอาคม รวมทั้งยังทำให้ตัวละครได้เรียนรู้และเข้าใจชีวิตมากขึ้นด้วยไม่ว่าจะเป็นนางทองประศรี ขุนแผน และนางวันทอง ซึ่งรายละเอียดชีวิตของตัวละครเหล่านี้เองที่ทำให้เรื่องขุนช้างขุนแผนสนุกสนานเข้มข้น และเป็นที่จดจำของผู้คน

๒. การต้องโทษกับจุดจบปมปัญหาของเรื่อง

ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีปมปัญหาความขัดแย้งในเรื่องอยู่ ๒ ช่วง ช่วงแรกเป็นเรื่องการแย่งชิงตัวนางวันทองระหว่างขุนแผนและขุนช้าง ส่วนช่วงที่ ๒ เป็นการแย่งชิงพระไวยระหว่างนางศรีมาลาและนางสร้อยฟ้า การกำหนดให้ตัวละครต้องโทษมีส่วนสำคัญกับการดำเนินเรื่อง คือ ทำให้ปมปัญหาของเรื่องแต่ละช่วงสิ้นสุดไป

ปมปัญหาเรื่องการแย่งชิงนางวันทองในช่วงแรกของเรื่องเป็นปมปัญหาสำคัญ ขุนแผน ขุนช้าง และพระไวยต่างก็แย่งชิงนางวันทองกันไปมา สุดท้ายปมปัญหานี้ก็เดินทางไปสู่จุดจบของปัญหาเมื่อนางวันทองต้องโทษประหารชีวิต ทำให้ปัญหาและเรื่องราวการแย่งชิงผู้หญิงคนเดียวกันในช่วงแรกจบไป บทบาทของตัวละครที่เคยเป็นคู่ตรงขัดแย้งหลัก คือ ขุนแผนก็ลดบทบาทลงไปด้วย และขุนช้างก็ไม่มีบทบาทอะไรในเรื่องอีก

การจบปัญหาช่วงแรกนี้ทำให้ปมปัญหาของเรื่องในช่วงที่ ๒ เริ่มต้นขึ้น การแย่งชิงตัวพระไวยมีเรื่องการทำเสน่ห์ยาแฝดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ต่างจากการแย่งชิงแบบช่วงแรกที่แย่งชิงนางวันทอง เสน่ห์ยาแฝดที่นางสร้อยฟ้าทำใส่พระไวยนั้นทำให้พระไวยเกิดปัญหากับครอบครัวโดยเฉพาะกับขุนแผน ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมือง ทำให้สุดท้ายสมเด็จพระพันวษาทรงลงโทษนางสร้อยฟ้าด้วยการประหารชีวิต แต่นางศรีมาลาทูลขอพระราชทานอภัยโทษประหารชีวิต เพราะนางสร้อยฟ้ากำลังตั้งครรภ์ สมเด็จพระพันวษาจึงทรงเนรเทศนาง การต้องโทษของนางสร้อยฟ้าทำให้ปมปัญหาสำคัญของช่วงที่ ๒ คือการแย่งชิงพระไวยสิ้นสุดลงและทำให้ปัญหาความบาดหมางและวิวาทกันระหว่างพระไวยและขุนแผนจบลงไปด้วยเช่นกัน

การกำหนดให้ตัวละครนางวันทองและนางสร้อยฟ้าต้องโทษของสมเด็จพระพันวษาทำให้ปมปัญหาของเรื่องมีจุดสิ้นสุดที่แตกต่างกันอยู่ กล่าวคือ ในช่วงแรกนางวันทองเสียชีวิตไป แต่ก็ไม่ได้สร้างปัญหาใดให้แก่ตัวละครและเรื่องอีก และไม่ได้ส่งปัญหาต่อเนื่องมาในช่วงที่ ๒ ซึ่งสร้างปัญหาขึ้นมาใหม่ แต่การต้องโทษของนางสร้อยฟ้าทำให้เรื่องเกิดปัญหาต่อเนื่องไปสู่ตัวละครรุ่นที่ ๓ คือ พลายชุมพลและเถรवादแห่งล้านนาที่ต้องมาต่อสู้กัน เพราะต้องการแก้แค้นให้แก่นางสร้อยฟ้า การต้องโทษในช่วงที่ ๒ ของพระไวยจึงมีลักษณะเป็นการเชื่อมโยงเรื่องของกวีไปสู่ตัวละครรุ่นที่ ๓ คือ พลายชุมพล ด้วย

นอกจากนี้ ในตอนขุนแผนต้องโทษจำคุก การต้องโทษยังเป็นจุดสิ้นสุดบทบาทหลักของตัวละครขุนแผน และเปลี่ยนผ่านปมปัญหาจากช่วงแรกมาสู่ช่วงที่สอง คือ พระไวย ได้อย่างแนบเนียน เพราะเมื่อขุนแผนต้องโทษจำคุก ตัวละครพลายงามก็มีบทบาทเป็นตัวละครหลักของเรื่องแทนตัวขุนแผน นับเป็นการเปิดตัวละครใหม่ที่เข้ามาเชื่อมต่อกับเรื่องราวรุ่นแรกที่เป็นรุ่นพ่อแม่ได้อย่างดี

อำนาจแห่งโทษ : การยอมรับ – การต่อรอง

เรื่องขุนช้างขุนแผนไม่ได้เป็นเรื่องราวของเจ้าชาย เจ้าหญิง หรือกษัตริย์เมืองต่าง ๆ เหมือนในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นที่นิยมเช่นนั้น ขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องราวของชาวบ้านที่เข้ารับราชการรับใช้พระมหากษัตริย์ ดังนั้นตัวละครในขุนช้างขุนแผนจึงเป็นตัวละครที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์

เมื่อพิจารณาโทษทัณฑ์ของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน จะเห็นได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระพันวษาในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด และข้าราชการกับประชาชนผู้อยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ ในสังคมระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดเป็นที่สุด ดังนั้นการตัดสินลงโทษของพระมหากษัตริย์จึงเป็นการใช้พระราชอำนาจที่ทุกคนต้องยอมรับ

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนกำหนดกรอบความคิดเรื่องอำนาจของพระมหากษัตริย์ไว้ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่องที่แสดงให้เห็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ คือ สมเด็จพระพันวษา ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยาที่ทรงมีพระเดชานุภาพมากแม้แต่เมืองทั้งหลายยังต่างเกรงกลัว

ครั้นให้วัครูแล้วจับบท
ครั้งสมเด็จพระพันวษานรากร
เกษมสุขแสนสนุกดังเมืองสวรรค์
เป็นปิ่นภพโลกโลกา
เมืองขึ้นน้อยใหญ่ในอาณาเขต
ทุกประเทศเขตขอบพระนคร

ให้ปรากฏเรื่องราวกล่าวมาแต่ก่อน
ครองนครกรุงศรีอยุธยา
พระเดชนั้นแผ่ไปในทิศา
ครอบครองไพร่ฟ้าประชากร
เกรงพระเดชทั่วหมดสยอศยอน
ชลิกรอนเกล้าอภิวันท์

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๑)

การสร้างกรอบความคิดนี้ไว้ตั้งแต่เริ่มเรื่องว่าสมเด็จพระพันวษาทรงมีพระราชอำนาจมากแล้วค่อยโยงเข้าสู่ตัวละครเอกของเรื่องนั้น เป็นการช่วยให้เห็นว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในเรื่องเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง ก็จะพบพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีผลกระทบต่อดตัวละครและโครงเรื่องผ่านการลงโทษตัวละครในวาระต่าง ๆ ดังนั้นเมื่อตัวละครไม่ว่าจะเป็นหญิงชาวบ้านสามัญดังนางวันทองและนางลาวทอง เป็นข้าราชการบริพารอย่างขุนไกร ขุนแผน และขุนช้าง และเป็นเจ้าหญิงต่างเมืองเช่นนางสร้อยฟ้า เมื่อต้องโทษทัณฑ์จึงไม่อาจขัดขืนหรือไม่ยอมรับพระราชอาญานั้นได้ นอกจากนี้ ในทุกครั้งที่สมเด็จพระพันวษาทรงตัดสินโทษตัวละครทั้งหลายในเรื่อง ก็มักจะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าตัวละครเหล่านั้นมีปฏิกิริยาสั่นกลัวและตกใจอย่างมาก เช่น ขุนไกรตกใจสั่นกลัวจนขาดสติเมื่อต้องโทษประหาร แม้ว่าขุนไกรจะเป็นทหารกล้า แต่การต้องโทษประหารชีวิตก็ทำให้ความองอาจกล้าหาญของการเป็นทหารหมดไป ขุนไกรตกใจหน้าซีด ตัวสั่น และขวัญหาย

ครานั้นฝ่ายว่าตาขุนไกร	ตกใจดังจะยับเป็นผุยผง
ตัวสั่นขวัญหนีเหมือนผีลง	จะดำรงกายได้ก็เต็มที
หน้าซีดผาดเมื่อจวนเลือดหาย	ภูตพรายในตัวก็หลีกหนี
สิ้นสติตัวสั่นขวัญไม่มี	ดังจะดับชีวิในทันใด

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๒๖)

ตอนสมเด็จพระพันวษาสั่งประหารนางวันทอง ตัวละครหลายตัวไม่ว่าจะเป็นนางวันทอง ขุนช้าง ขุนแผน พระไวย และข้าราชการที่เฝ้าอยู่ ต่างก็ตกใจสั่นกลัวกับพระราชอาญานั้นไปทุกคน

ครานั้นวันทองสยงหัว	ความกลัวตัวสั่นอยู่หวั่นไหว
ขุนช้างขุนแผนพระหมื่นไวย	ก็ตระหนกตกใจไปทุกคน
บรรดาข้าราชการที่หมอบเฝ้า	ต่างสร้อยเศวราหัวฟองสยงชน
จะเพ็ดทูลอย่างไรไม่ชอบกล	จำจนด้วยกลัวพระอาญา

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๘๖๗)

พระราชอำนาจของสมเด็จพระพันวษาในขุนช้างขุนแผนจึงเป็นสิ่งที่น่าเกรงขาม

ตัวละครทุกตัวจะเกรงกลัวอย่างยิ่ง ทำให้ตัวละครต้องยอมรับการลงโทษของสมเด็จพระพันวษาโดยคุณนี้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตัวละครจะเกรงกลัวและยอมรับพระราชอำนาจของสมเด็จพระพันวษาอยู่เต็มปี่ยม แต่ในบางกรณีตัวละครบางตัวก็พยายามจะต่อรองพระราชอำนาจในการลงโทษอันเป็นสิ่งเด็ดขาดสูงสุด กัดต่อรองอำนาจเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้เสมอเมื่อสนามแห่งอำนาจเริ่มทำงาน ดังที่มิเชล ฟูโกต์ (อ้างถึงในธีรยุทธ บุญมี ๒๕๕๑ : ๑๙๒) เสนอว่า “ที่ใดมีอำนาจ ที่นั่นก็มีการต่อต้าน” การต่อต้านด้วยการต่อรองถือว่าเป็นการต่อต้านแบบละมุนละม่อมเพื่อหาจุดร่วมนระหว่างผู้ใช้อำนาจและผู้รับผลแห่งอำนาจนั้น การต่อรองอำนาจเกี่ยวกับโทษทัณฑ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีปรากฏ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. การต่อรองโดยตรง เป็นการขอพระราชทานอภัยโทษต่อพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด ซึ่งในขุนช้างขุนแผนเป็นการขอพระราชทานอภัยโทษหรือลดโทษจากกรณแรงให้เบาบางลง ตัวละครที่ทำหน้าที่ทูลขอพระราชทานอภัยโทษในเรื่องมี ๒ ตัว นั่นคือ พระไวย และนางศรีมาลา

พระไวยเป็นทหารที่สมเด็จพระพันวษาทรงโปรดปรานมาก เพราะมีความรู้ความสามารถและช่วยปฏิบัติราชกิจได้สำเร็จลุล่วง เมื่อบุคคลรอบกายต้องโทษพระไวยก็จะเป็นผู้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่บุคคลนั้น เช่น ในตอนที่นางวันทองต้องโทษประหาร พระไวยก็ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่นางวันทอง แต่เพศฆาตเข้าใจผิดคิดว่าให้รับลงมือสังหาร นางวันทองจึงต้องเสียชีวิต การทูลขอพระราชทานอภัยโทษต่อสมเด็จพระพันวษานั้น พระไวยต้องกล่าวย้ำให้เห็นความผิดของนางวันทอง และต้องยกย่องสมเด็จพระพันวษาว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือหัวและชีวิตของตน ซึ่งเป็นการยอมรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่ก็ต่อรองให้พระองค์ทรงเมตตาละเว้นโทษทัณฑ์ที่รุนแรง

ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงภพ

จะควรมิควรประการใด

ทรงชุบเกล้าชุบกระหม่อมเป็นหัวหมื่น

ผาสุกทุกวันนิรันดร์มา

.....
ครั้งนี้ที่สุดถึงชีวิต

เลิศลบล้ำโลกทั้งน้อยใหญ่

ชีวิตอยู่ได้พระบาท

ทุกวันคืนพระคุณปกเกล้า

ยังมีได้ชายฝ่าบาทงส์

.....
ขอพระองค์จงประสิทธิ์ประสาทให้

ให้เลือกลือชื่อเสียงปรากฏไป
ชีวิตขอพระราชทานโทษ
ตราครุฑจำไว้ให้เวทนา

ว่าหมื่นไวยได้แทนคุณมารดา
โปรดแต่เขียนตื้อยาเขนมา
ให้สาสมกับที่ผิดประเวณี ฯ

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๘๘๑)

ในตอนที่พระไวยทูลขอภัยโทษประหารให้แก่ขุนช้าง เพราะเห็นแก่นางวันทอง
พระไวยก็ทูลขอภัยโทษต่อสมเด็จพระพันวษาว่า

ครานี้ฉันเจ้ไวยบรรณาถ
ขอเดชะฝ่าละอองบาทยุคล
ควรมีควรกระทำมอญมานประทานโทษ
ด้วยขุนช้างโทษถึงมรณา

เห็นว่างราชการกราบลงสามหน
พระเดชพระคุณเป็นพันคนนา
ขอพระองค์จงโปรดซึ่งเกศา
ต้องพระราชอาชญาอยู่คุกใน

ถ้าไม่รับกราบทูลฝ่าธุลี
ก็สุดแสนสงสารด้วยมารดา
แต่เจ็ดขวบก็พรากจากกันไป
ขอประทานโทษขุนช้างไว้สักที

เห็นท่วงที่มีตายก็เป็นบ้า
กระหม่อมฉันเกิดมาจนบัดนี้
ยังมีได้แทนคุณเท่าเกศี
เหมือนหนึ่งช่วยชีวิตของมารดา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๘๙๙)

ส่วนนางศรีมาลาทูลขอภัยโทษให้แก่นางสร้อยฟ้าที่มาขอร้องไห้ นางศรีมาลา
ช่วย เพราะตนกำลังตั้งครรภ์ลูกของพระไวยได้ ๗ เดือนแล้ว เด็กในท้องก็ต้องเสียชีวิต
ตามไปด้วย หากนางสร้อยฟ้าต้องถูกประหารชีวิต นางศรีมาลาจึงต้องทูลขอภัยโทษ
ต่อสมเด็จพระพันวษา

ถึงหน้าพระที่นั่งก็บังคม
จะควรมีควรประการใด
บัดนี้สร้อยฟ้าซึ่งต้องโทษ
จะพานบุตรพระไวยไปวายปราน
กระหม่อมฉันมีจิตคิดสงสาร

ประนมกรกราบทูลเฉลยไข
ชีวิตอยู่ได้พระบาทมัลย์
รับสั่งโปรดเกล้าให้ไปประหาร
ด้วยมีครรภ์ประมาณเจ็ดเดือนมา
จะติดมารดาม้วยด้วยเขนมา

ขอพระราชทานโทษโปรดสร้อยฟ้า กับบุตรที่มีมาได้อวดตาย ฯ
(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๑๐๔๑)

การขอพระราชทานอภัยโทษเป็นวิธีที่กระทำได้เมื่อผู้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษหรือผู้ต้องโทษนั้นมีความดีความชอบต่อพระมหากษัตริย์และแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ก็จะทรงยกโทษหรือลดโทษให้ตามที่ขอ ทั้งนี้ในกฎหมายอาญาหลวงสมัยอยุธยา มีข้อระบุถึงการกำหนดบำเหน็จความชอบในราชการไว้ ๕ ประการ ซึ่งความดีความชอบนั้นเป็นช่องทางหนึ่งที่จะให้พระมหากษัตริย์พระราชทานอภัยโทษให้แก่บุคคลได้ (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ๒๕๑๐ : ๖๓) ดังนี้

กฎหมายอาญาหลวงกำหนดลักษณะบำเหน็จความชอบในราชการไว้ ๕ ประการ คือ ไปรณรงค์สงครามได้รบกับข้าศึก ได้ชนช้างมีชัยชนะแก่ศัตรู ๑ เอาสมัคพรพรคพวกมาอาสาการศึก สู้อภัยชีวิตเอาชัยชนะแก่ศัตรู ๑ ศัตรูหมู่ร้ายมาปล้นบ้านปล้นเมือง อาสาเอาพระนครไว้ให้มีให้เสียแก่ข้าศึก ๑ บำรุงพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังให้มั่นคงบริบูรณ์โดยประเพณีธรรมแลให้มีเครื่องไจราชฎกร ๑ พิจารณาพิพากษาอรรถคดีชอบตามประเพณีโดยสัจยธรรม ๑ ถ้าผู้มีบำเหน็จในแผ่นดิน ๕ ประการนี้มีโทษเป็นประการใดก็ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวงดไว้ก่อน ถ้าโทษถึงตายนอกจากกบฏ ควรให้ทวนและริบราชบาต ถ้าโทษถึงริบราชบาตแลทวน ควรให้ปรับไหม ถ้าโทษถึงปรับไหม ควรให้ภาคทัณฑ์ไว้ ท่านให้ผ่อนหย่อนโทษไว้ดังนี้ เพราะว่าผู้มีบำเหน็จนั้นมีความแก่แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้ขอพระราชทานอภัยโทษจะไม่ใช้ตัวนักโทษเอง แต่จะเป็นผู้มีความดีความชอบต่อแผ่นดินและเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน ดังที่พระไวยมีความดีความชอบในการทำสงครามจนเป็นที่ประจักษ์ สามารถทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่นางวันทองและขุนช้างได้สำเร็จ แต่สำหรับขุนแผนที่เคยขอร้องให้เจ้ามีนศรีช่วยทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่นางลาวทองที่ติดโทษกับบริเวณในวัง ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เพราะขุนแผนเองก็เพิ่งพ้นจากโทษที่ขุนช้างกล่าวหาว่าเป็นกบฏ และเจ้ามีนศรีเองก็มิได้กระทำความดีความชอบในการปกป้องบ้านเมืองเหมือนกับพระไวย ดังนั้นการขอ

ក្នុងរយៈពេលនេះ គ្រប់គ្នាបានប្រើប្រាស់
 កម្លាំងប្រតិបត្តិការរបស់ខ្លួន ដើម្បី
 ឱ្យប្រទេសកម្ពុជា មានសេចក្តី
 រុងរឿង និងមានសុភមង្គល ជាងគេ
 បំផុត ក្នុងតំបន់អាស៊ីអាគ្នេយ៍។
 យើងជឿជាក់ថា ប្រជាជនកម្ពុជា
 នឹងទទួលបាននូវសេចក្តីសុខុមាលភាព
 យូរអង្វែង ជាមួយនឹងការគាំទ្រ
 ពីសហគមន៍អន្តរជាតិ។

[illegible][illegible][illegible]

เพียงถือสัจย์สุจริตไม่คิดหนี	แต่เท่านั้นก็พอจะเป็นผล
ไม่คิดคัดต่อเจ้าข้าแวงตน	ก็เป็นคนเลิกละโลกยอมสือฮา
คิดแล้วจึงสะเดาะด้วยฤทธิ์มนตร์	ตรวนหล่นคนหล่นสนิทหน้า
ร่วงกราวท่ามือทั้งซื่อคา	ก็ล่องหนออกมาจากคุกพลัน ฯ
	(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๕๐๓)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าขุนแผนจะสามารถปลดปล่อยเครื่องพันธนาการทุกอย่างได้ แต่ขุนแผนก็ไม่คิดหนีโทษทัณฑ์นั้น และให้สัญญาแก่พระยายมราชว่าจะไม่หนีออกจากคุก พระยายมราชจึงไม่ใส่เครื่องพันธนาการใดแก่ขุนแผน

พระยายมราชครั้นได้ฟัง	จึงส่งนายตรวจสืบทั้งหลาย
อย่าจงจำขุนแผนให้วนวาย	ตามแต่จะสบายอย่าขัดใจ
ขุนแผนก็อย่าออกไปเที่ยวเล่น	ใครใครเขาเห็นจะว่าได้
ไปเถิดอย่าช้าพากันไป	พัศดีกราบไหว้พากันมา
ตั้งแต่วันนั้นสืบสืบไป	ทำมะรงน้อยใหญ่มิได้ว่า
ค่อยอยู่เป็นสุขทุกเวลา	กับนางแก้วกิริยาที่คุกใน
	(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๕๐๗)

การต่อรองโทษทัณฑ์ในลักษณะนี้เป็นการต่อรองอำนาจระหว่างขุนแผนซึ่งเป็นนักโทษกับผู้คุมขัง คือ พาศดี พะทำมะรง และพระยายมราช การต่อรองนี้เกิดขึ้นจากการใช้ความรู้ความสามารถของขุนแผน คือ ใช้ความรู้เรื่องเวทมนตร์คาถาสรางอำนาจการต่อรองกับพัศดีและพระยายมราช เพื่อให้ตนไม่ต้องถูกใส่โซ่ตรวน และสามารถใช้ชีวิตในคุกได้อย่างสะดวกสบายมากขึ้น สิทธิพิเศษในคุกของขุนแผนไม่ได้มีเพียงการไม่ใส่โซ่ตรวนเท่านั้น แต่ยังสามารถไปใช้ชีวิตอยู่กับนางแก้วกิริยาที่เข้ามาปรนนิบัติในคุกได้อีกด้วย

ขุนแผนจึงเป็นผู้ต้องขังที่ถูกจำกัดอิสรภาพในการออกไปโลกภายนอก และถูกกักอยู่โลกภายในคุกเท่านั้น แต่โลกภายในคุกของขุนแผนก็ดูจะมีสิทธิพิเศษและสุขสบายกว่านักโทษคนอื่น ทั้งนี้เพราะอำนาจแห่งความรู้ของขุนแผนเป็นเครื่องต่อรองสำคัญ หากพิจารณาเรื่องอำนาจในสถานการณ์ที่ขุนแผนถูกจองจำและต่อรองโทษทัณฑ์นี้จะพบว่า

ဗဟိုဦးစီးဌာနနှင့် လက်ကိုင် ၈၃၁

จับกุมลากขุนแผนออกมา เพราะเชื่อว่าตนอยู่ในสถานภาพของผู้มีอำนาจเต็มและเป็นไปตามกฎหมาย

เห็นขุนแผนกับแก้วกิริยา	ร้องบอกกันมาว่าอยู่อยู่
ทำมะรังขัดใจไม่บอกกู	ฉวยขุนแผนลากถู้ออกมา
ขุนแผนลูกโลดโหดคำราม	อ้ายสำสามคมเหงพ่อนักหนา
อุดกระซาลากปล้ำทำนานา	หน้ากูนี้จะหนีเชิงหรือไร
พศดีทำมะรังตรงเข้ามา	ต่างคนด่าว่าหากกลัวไม่
เสี้ยนให้หลังพังพังมันโย	เข้าไปกลุ่มมรรจะคุมมา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๕๐๔-๕๐๕)

การใช้สิทธิอำนาจของพศดีและพะทำมะรังนี้เป็นกลไกในการบริหารจัดการองค์กรคุกให้มีความมั่นคง มีวินัย และน่าเชื่อถือ เพราะหากไม่สามารถจับกุมตัวขุนแผนมาจองจำได้ย่อมทำให้สิทธิอำนาจนี้ถูกสั่นคลอนและจะทำให้ผู้ได้รับสิทธิอำนาจนี้มีความผิดตามไปด้วย ดังคำที่พระยายมราชกล่าวกับพศดีและพะทำมะรังให้เร่งจับกุมตัวขุนแผน เพราะหากสมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องจะถูกลงอาญาได้

แม้หนทราบถึงองค์พระผ่านฟ้า	ก็จะลงอาญาถึงอาสัญ
ว่ากระไรจะไปอย่าเกรงกัน	จะนิ่งอันถือดีอยู่ว่าไร ฯ

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๕๐๖)

ประการที่สอง เป็นการแสดงอำนาจของนักโทษ ซึ่งเป็นการต่อรองอำนาจของผู้ที่อยู่ในสถานภาพที่ไร้สิทธิอำนาจในการใช้ชีวิตปกติ เพราะการเป็นนักโทษหรือคนคุกเป็นการลงโทษทางสังคมสำหรับผู้กระทำความผิด มิเชล พูโกต์ (อ้างถึงใน สายพิน ศุพุทหมงคล ๒๕๔๓ : ๓) เสนอว่าแม้สังคมจะถูกครอบงำด้วยอำนาจอย่างมาก โดยเฉพาะอำนาจที่เกิดจากกลไกการสร้างวินัย กระนั้นก็ตาม มนุษย์หรือสามัญชนคนธรรมดา ก็เชื่อว่าอะไร่โอกาสในการต่อต้านขัดขืนอำนาจที่กระทำต่อเขา / เธอ อำนาจอยู่ที่ไหนก็ได้ ไม่ผูกติดอยู่กับสิ่งใดทั้งสิ้น อำนาจต้องมียขของการผลิตสร้างหรือก่อให้เกิดบางสิ่งบางอย่าง อำนาจคือพลังที่สามารถผลิตทั้งความรู้และความจริง และยังเป็นปริณิชนวล

ของสรรพสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนพิธีกรรมของความจริง (Ritual of Truth) (อานันท์ กาญจนพันธุ์ ๒๕๕๒ : ๑๒๔, ๑๒๖)

แม้ว่าขุนแผนจะถูกอำนาจทางกฎหมายบังคับและตีกรอบการเป็นนักโทษ แต่ขุนแผนก็ต้องรองับอำนาจแห่งกฎระเบียบของคุกด้วยความรู้ความสามารถของตนเอง สถานภาพของขุนแผนเคยที่อยู่ในสถานภาพที่ต่ำกว่าพศติและพะทำมะรง ถูกลากดูให้กลับเข้าคุก กลับเปลี่ยนแปลงสถานภาพตนเองให้เป็นนักโทษที่ผู้คุมอำนาจต้องยอมรับและยกมือไหว้ขอโทษ เพราะขุนแผนได้แสดงวิชาอาคมของตนเองจนเป็นที่ประจักษ์แก่พศติและพะทำมะรง

ขุนแผนตวาดอำนาจครุฑ

เข้าจับกุมขุนวายเป็นหลายครา

นี่นึกว่าเขาถูกเข้ากรัง

ไม่เชื่อยังคะนองกลองดู

ขุนแผนบริกรรมซ้ำสะเดาะ

ลูกโซ่ไยเย่เปรปรวน

ทำมะรงพศติเห็นดีจริง

ลูกขอโทษโปรดเกิดที่ได้ทำ

มือหลุดหัวคะมำเข้าตำฝา

ขุนแผนร้องว่าอย่าทำกู

หน้ามึงหรือจะจำกูไว้อยู่

เอาคาสวมทวมหูทั้งโซ่ตรวน

หลุดเผลาะกองกลิ้งทุกสิ่งถ่วน

พัยกขวนเฮ้ยออกเจ้าเข้ามาจำ

นั่งนึ่งยกมือขึ้นไหว้พรำ

กรรมของพ่อดอกได้โปรดปราน

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๕๐๕)

เมื่อขุนแผนกลายเป็นผู้มีอำนาจเหนือพศติและพะทำมะรง ขุนแผนจึงนำมาอำนาจนั้นมาใช้ต่อรองกับพระยายมราช ซึ่งเป็นขุนนางใหญ่ดูแลกรมราชทัณฑ์นี้ สิ่งที่ขุนแผนต่อรองไม่ใช่การออกไปอยู่นอกคุก ไม่ใช่การหลุดพ้นจากสถานภาพของนักโทษหรือคนคุก แต่ไม่ต้องการใส่เครื่องพันธนาการของคนคุกและต้องการดำเนินชีวิตได้ปกติสุขในคุกนั้น พระยายมราชก็ยินยอมตามที่ขุนแผนต่อรอง เพราะตนเองก็เกรงกลัวอำนาจของขุนแผนที่มีวิชาอาคมเกินกว่าจะควบคุมได้ และเกรงกลัวพระราชอาญาของสมเด็จพระพันวษา เพราะหากรู้ว่าตนไม่สามารถควบคุมดูแลนักโทษได้ ย่อมมีความผิดด้วย แต่พระยายมราชก็เลือกใช้อำนาจเรื่องความจริงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์มาต่อรองกับขุนแผน ทำให้ขุนแผนยอมปฏิบัติตามที่พระยายมราชต้องการ

[illegible]

พระราชอำนาจ ไม่ใช่การตั้งคำถามหรือสงสัยในพระราชอำนาจลงโทษบุคคลของสมเด็จพระพันวษา และไม่มีท่าทีแข็งกร้าวหรือต่อต้านขัดขืนพระราชอำนาจนั้นอย่างรุนแรง ตัวละครทำได้เพียงตอรองเพื่อลดโทษหรือลดเงื่อนไขข้อบังคับในการต้องโทษเท่านั้น

ขุนแผนและนักโทษ ๓๕ คน : จากคนคุกสู่วีรบุรุษสงคราม

คุกเป็นสถานที่คุมขังของจำผู้ที่ทำความผิดทั้งหลาย เรียกได้ว่าเป็นศูนย์รวมของผู้กระทำความผิดทุกประเภท คนทั่วไปจึงรู้สึกในทางลบต่อคุกและไม่อยากข้องแวะด้วย (สายพิน ศุพุทธรมงคล ๒๕๔๓ : ๕๔) คุกเป็นสถานที่จำกัดอิสรภาพและคัดแยกคนที่ถูกตัดสินว่าไม่ดีเพราะกระทำความผิด บุคคลที่ปฏิบัตินอกกรอบข้อกำหนดทางสังคมย่อมถูกจัดให้เป็น “ความเบี่ยงเบน” (deviant) ที่ผิดแปลกไปจากกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานที่มีอยู่ ความเบี่ยงเบนเป็นความแปลกแยกที่คัดแยกบุคคลให้ออกจากกลุ่มคนหมู่มากของสังคม คุณจึงเป็นพื้นที่ของการจัดระเบียบทางสังคมประการหนึ่ง อันแสดงให้เห็นอำนาจที่ว้ายเวียนอยู่ในสังคม อำนาจเป็นปฏิบัติการอย่างหนึ่งที่แสดงผ่านกลไกที่เรียกว่า เทคนิควิธีในการจัดจำแนกแยกแยะ (Technology of Classification) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการนิยามความหมายต่าง ๆ ให้มีอำนาจไปบงการผู้คนให้อยู่ในระเบียบวินัย กลไกของอำนาจที่พยายามแสดงออกผ่านปฏิบัติการของการจัดระเบียบกลุ่มคนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดระเบียบคนคุก หรือแม้แต่การจัดระเบียบการแต่งกายของนักศึกษา หากยึดในกฎระเบียบมากเกินไปก็กลายเป็นการครอบงำได้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ ๒๕๕๒ : ๑๒๙-๑๓๐)

ผู้กระทำความผิดหรือนักโทษหรือคนคุกจึงเป็นบุคคลที่ถูกกั้นออกไปจากสังคมและกลายเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้รับการยอมรับทางสังคม คนคุกจะถูกคุมขังอยู่ในพื้นที่ที่จำกัดและสังคมจะไม่หันไปมองหรือสนใจคนคุกเหล่านั้น การคัดแยกคนคุกออกจากพื้นที่สาธารณะทำให้ในหลายครั้งคนคุกก็จะเป็นคนที่ถูกลืมไปในสังคม ดังเช่นขุนแผนถูกขังคุกเป็นเวลานานถึง ๑๕ ปี เมื่อพลายงามทูลขออภัยโทษให้แก่ขุนแผนต่อสมเด็จพระพันวษา พระองค์ถึงกับตรัสว่า “ติดคุกทุกซ้ากมาหลายปี ภูนี้ก็ชั่วมัวลืมนึกไป” (ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๖๐๕) คุณจึงเป็นพื้นที่ปิดสนิทที่ห้ามคนในออกและคนนอกเข้าโดยพลการ และยังปิดตาปิดใจผู้คนในสังคมให้ลืมเลือนและไม่นึกถึงคนในคุกด้วย

เรื่องขุนช้างขุนแผนไม่ได้กล่าวถึงชีวิตคนคุกที่เป็นตัวละครเอกแบบขุนแผนเท่านั้น

แต่ยังเปิดพื้นที่ของเรื่องกล่าวถึงนักโทษคนอื่นในคุกด้วย ในตอนที่พลายงามทูลขอภัยโทษให้ขุนแผนออกไปช่วยรับศึกเมืองเชียงใหม่ ขุนแผนก็ทูลขอคนคุกอีก ๓๕ คน ให้ออกมาช่วยร่วมทำสงครามด้วย คนคุกทั้ง ๓๕ คนนี้ มีระบูลงบัญชีนักโทษไว้อย่างละเอียดว่ามีชื่ออะไรและทำความผิดอะไรจึงได้ติดคุก เช่น

ข้าพเจ้าอ้ายฟูกอยู่คุกแก	เมียชื่ออีแดพระเจ้าข้า
โทษปล้นให้รำระบำป่า	ให้อีมารำรื้อไปมื่อเดียว
กดไปอ้ายมีบ้านยี่ล้น	เมียชื่ออีผลปล้นดาเขียว
แทงถูกอีซังกำลังเหยี้ยว	ปากเบี้ยวล้มหยางน้ำลายผด
ถัดไปอ้ายปานบ้านชีหน	เมียชื่ออีสนปล้นบางปลากด
ผูกคอตาจ่ายกับยายรด	เอาไฟจุดจุดชนหล่นร่วงไป
ถัดนั้นอ้ายจันสามพันตั้ง	เมียชื่ออีอั้งบ้านเหมืองใหม่
พวกล้นขุนศรีวิชัย	เอาไม้เสียบกันแกจนตาย
ถัดมาข้าชื่ออ้ายคงครา	เมียชื่ออีเต้าบ้านหนองหวาย
ปล้นบ้านบางภาษีเมื่อปีกลาย	ได้ทรัพย์จับควายผูกต่างมา

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๖๐๗-๖๐๘)

คนคุกทั้ง ๓๕ คน ต้องโทษความผิด คือ ปล้นฆ่า ซึ่งเป็นคดีอุกฉกรรจ์ หากพิจารณาวิธีการกระทำความผิดในเนื้อความข้างต้นแล้วจะพบว่านักโทษเหล่านั้นไม่ได้สังหารผู้คนแบบธรรมดา แต่มีวิธีการสังหารคนด้วยวิธีแปลก ๆ ที่เน้นสร้างภาพความตลกขำขันมากกว่าความน่าสะพรึงกลัว ไม่ว่าจะเป็นอ้ายฟูกที่ปล้นและให้อีมารำรื้อมื่อเดียว อ้ายมีสังหารอีซังที่กำลังปลดทุกข์เบาอยู่ อ้ายปานปล้นแล้วผูกคอตาจ่ายยายรดและเอาไฟเผาให้ชนร่วง และอ้ายจันปล้นขุนศรีวิชัยพ่อของขุนช้างแล้วเอาไม้เสียบทวาร นักโทษทั้ง ๓๕ คนได้กระทำความผิดรุนแรง คือ ปล้นฆ่า ตามปกติภาพการเป็นนักโทษปล้นฆ่าควรจะมีส่วนทำให้คนเกรงกลัวจากความโหดเหี้ยมในการสังหารคน ซึ่งนับได้ว่าการปล้นฆ่ามีอำนาจบางประการแฝงอยู่ด้วย แต่ขุนช้างขุนแผนได้ทำลายพลังอำนาจแฝงที่น่าเกรงขามนั้นลงด้วยการทำให้เห็นภาพการกระทำความผิดเป็นเชิงตลกขบขันมากกว่าน่าสะพรึงกลัว การถูกทำให้เป็นตัวละครนับเป็นการดูถูกตัวละครนักโทษทางหนึ่ง เพราะเป็นการลดทอนความน่าเกรงกลัวของการเป็นนักโทษอุกฉกรรจ์ปล้นฆ่า และยังอาจสร้าง

สัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรที่ดีมากกว่า จะเรียกว่า “ชาวลาวล้านช้าง” หรือ “พวกลาว
ชาวเวียงจันทน์”

ยิ่งไปกว่านั้น ขุนแผนและคนคู่ทั้ง ๓๕ คน ไม่เพียงได้รับอิสรภาพปลดคราบ
ความเป็นคนคุกกลับเข้าสู่การเป็นคนทั่วไปในสังคมเท่านั้น แต่ทุกคนได้พิสูจน์ตัวเอง
จนกลายเป็นวีรบุรุษสงครามในที่สุด เพราะสามารถเอาชนะศึกเมืองเชียงใหม่และจับ
เจ้าเมืองเชียงใหม่กลับมาถวายสมเด็จพระพันวษาได้ ขุนแผนระบุดอนกราบทูลรายงาน
ต่อสมเด็จพระพันวษาว่าสงครามสำเร็จได้เพราะมีคนคู่ทั้ง ๓๕ คนช่วย ซึ่งทั้ง ๓๕ คน
ก็ได้รับการระบุว่าเป็น “ทหารชั้นดี” ไม่ใช่เป็นเพียง “นาย” เหมือนตอนก่อนออกไป
ทำสงคราม และไม่หลงเหลือสิ่งที่บ่งชี้การเป็นคนคุกแบบ “อ้าย” อีกต่อไป

เกล้ากระหม่อมอาสาไปครั้งนี้

กับทหารตัวดีสามสิบห้า

ได้อาศัยในคุณวิทยา

กับบารมีพระองค์ผู้ทรงธรรม

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๗๗๔)

สมเด็จพระพันวษาเองก็ทรงชื่นชมและยกย่องขุนแผนและเหล่าทหาร (คนคู่)
ทั้งหลายนี้ ทรงพระราชทานยศและรางวัลให้อย่างมาก โดยขุนแผนได้ยศเป็นพระสุรินทร
ภักษัม ไชยรัษฎ์ภักดีเจ้าเมืองกาญจนบุรี ขณะที่นักโทษทั้ง ๓๕ คน ให้ประจำสังกัด
อาทมาต ซึ่งเป็นกรมสายลับที่คอยหาข่าวกรองเพื่อความปลอดภัยของบ้านเมือง และยัง
ได้รับการยกเว้นการจ่ายภาษีอากรด้วย

ขุนแผนให้ไปรั้งกาญจนบุรี

มีเจียดกระบี่เครื่องยศให้ดังงาม

สัปทนคนโทอดหมากทอง

ช้างจำลองของประทานทั้งคานหมาม

สำหรับใช้ไปณรงค์สงคราม

ให้สมตามความชอบที่มีมา

ให้เป็นที่พระสุรินทภักษัม

มไหศุรย์ภักดีมีสง่า

แล้วตรัสสั่งพระคลังในมิช้า

เดิมเงินตราสิบห้าซึ่งเป็นรางวัล

.....
แล้วตรัสสั่งพลันในทันใด

.....
ยังพวกไพร่ไปทัพสามสิบห้า

ทั้งอ้ายพวกหาบหามตามโยธา

เอาเงินตราผ้าให้เป็นรางวัล

แล้วให้ยกราชการงานเมือง

ปลดเปลื้องหน้าที่ทุกสิ่งสรรพ

สังกัดไว้ในอาทมาตนั้น

ต่อมีทัพบัณฑิตจึงเรียกใช้

(ขุนช้างขุนแผน ๒๕๑๐ : ๗๗๕, ๗๗๘)

การปรับเปลี่ยนสถานภาพจากคนคุกมาเป็นวีรบุรุษสงครามที่ได้รับบรรดาศักดิ์ และทรัพย์สินเงินทองจำนวนมากนี้ เป็นผลจากอำนาจที่เป็นทั้งส่วนบุคคลของตัวนักโทษเองที่มีความรู้ความสามารถอย่างที่สุด จนสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง และอำนาจแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงให้โอกาสคนที่มีความรู้ความสามารถ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ชื่นชอบวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างมาก พระองค์ทรงรับเอาจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนเข้าไปในราชสำนัก เสด็จเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งมีกำเนิดในวรรณกรรมของประชาชนโดยแท้ ได้รับการเอาใจใส่จากราชสำนักถึงกับทรงพระราชนิพนธ์เสภาขึ้นเองและโปรดให้กวีราชสำนักแต่งเสภาขึ้นหลายคน (นิธิเอียวศรีวงศ์ ๒๕๔๓ : ๘๙) นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงขึ้นชมคนตีมีฝีมือมีความรู้ความสามารถ ไม่จำเป็นต้องมีเชื้อสายตระกูลที่ดี หากเป็นชาวบ้านธรรมดาที่มีความรู้ความสามารถ ก็ทรงชุบเลี้ยงเป็นอย่างดี ดังเช่น สุนทรภู่ กวีเอกในรัชสมัยของพระองค์ ก็เป็นชาวบ้านธรรมดาและเคยต้องโทษติดคุกเพราะเมาอาละวาด แต่ก็ทรงอุ้มชูให้สุนทรภู่รับราชการในรัชสมัยพระองค์ ดังที่ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (๒๕๔๘ : ๕๔) ได้กล่าวถึงชีวิตของสุนทรภู่ไว้ว่า “สุนทรภู่ติดคุกอยู่ไม่นาน ก็พ้นโทษราวปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๔ หรือต้นปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เนื่องจากต้องกลอนต้องพระราชประสงค์ จึงได้กลับเข้ารับราชการดังเดิม” พระราชานิยมขึ้นชมสนับสนุนคนตีมีฝีมือของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยน่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการเปิดพื้นที่ให้กับตัวละครชาวบ้านและคนคุกในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนที่คนมองว่าเป็นคนทำความผิดมาก่อน ได้มีโอกาสในการปรับตัวเองเข้าสู่สังคมจากความรู้และความสามารถของตนเอง อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลานั้นนับถือและยึดเอาความรู้ความสามารถของบุคคลเป็นสิ่งสำคัญ

บทสรุป

ขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีประโลมโลกที่สร้างความรื่นรมย์ใจให้แก่ผู้อ่าน เพราะ

ดำเนินเรื่องด้วยการแย่งชิงความรักอันเป็นความสนใจพื้นฐานของคนทั่วไปที่นิยมอ่านวรรณคดี แต่เนื้อหารายละเอียดที่อยู่ในขุนช้างขุนแผนกลับมีมุมมองที่น่าสนใจมากกว่าเรื่องรักใคร่เท่านั้น การลงโทษตัวละครในเรื่องเป็นขั้นตอนที่ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงลงโทษตัวละครให้ผู้อ่านเห็นว่ากระทำความผิดแล้วได้รับผลแห่งการกระทำผิดเท่านั้น แต่โทษทัณฑ์ในเรื่องยังมีหน้าที่สำคัญในการสร้างชีวิตตัวละครที่ต้องแปรผกผันไปอีกเส้นทางหนึ่ง และยังมีผลต่อการดำเนินเรื่องที่ทำให้เรื่องพลิกผันไปมาชวนติดตาม การต้องโทษจึงมีส่วนสำคัญในการขับเน้นพฤติกรรมของตัวละครให้แสดงภาวะจิตใจของตัวละครให้โดดเด่นดังเช่นนางทองประศรีที่ต้องพาพลายแก้วหนีราชภัยหลังจากขุนไกรต้องโทษ และขับเน้นตัวละครให้แสดงความรู้ความสามารถของตนเองออกมาอย่างเด่นชัดดังขุนแผนและคนคู่ทั้ง ๓๕ คน รวมทั้งยังเป็นปมปัญหาสำคัญของเรื่องที่ทำให้โครงเรื่องขุนช้างขุนแผนดำเนินเรื่องไปอย่างเข้มข้นมากขึ้น

นอกจากนี้ การต้องโทษในขุนช้างขุนแผนยังเป็นสนามแสดงการต่อรองอำนาจที่อาศัยความรู้ความสามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อรอง ทำให้ผู้บังคับใช้กฎหมายทั้งตำรวจ พัดตี พระท่ามระง และพระยายมราช เกรงกลัวความสามารถของขุนแผน จนยอมผ่อนปรนข้อบังคับทางวินัยของคนคู่ให้แก่ขุนแผน สะท้อนให้เห็นช่องโหว่ในการบังคับใช้กฎหมายที่มีข้อยกเว้นและให้อิสสิทธ์แก่นักโทษบางคน แสดงว่าความยุติธรรมและความเท่าเทียมกันของนักโทษไม่ได้เป็นไปตามกฎหมายที่บัญญัติไว้ สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง ก็คือ แม้ว่าขุนแผนจะใช้ความรู้ความสามารถต่อรองอำนาจกับผู้บังคับใช้กฎหมาย แต่ทั้งหมดก็ยังคงต้องอยู่ภายใต้กรอบการยอมรับในพระราชอำนาจแห่งพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นกรอบใหญ่ของสังคมสมัยนั้น ตัวละครขุนแผนอาจจะเก่งกล้าสามารถมากแต่ก็ยอมรับพระราชอำนาจแบบไร้ข้อสงสัยและเต็มใจ เพราะเป็นตัวละครที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างที่สุด ดังนั้นแม้ว่าในหลายครั้งสมเด็จพระพันวษาจะทรงตัดสินโทษโดยไม่ได้อิงตัวบทกฎหมายอย่างชัดเจน และดูจะตัดสินจากความคิดและอารมณ์ของพระองค์ ขุนแผนก็ยอมรับพระราชอำนาจนั้น กฎหมายจึงมีอำนาจบังคับใช้ส่วนหนึ่งตามพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ แต่พระราชอำนาจแห่งพระมหากษัตริย์มีบทบาทสำคัญมากกว่าข้อบังคับกฎหมาย เพราะขุนแผนไม่ละเมิดพระราชอำนาจ การลงโทษทัณฑ์ของสมเด็จพระพันวษา แต่ละเมิดกฎข้อบังคับของคนที่กฎหมายกำหนดไว้

การต่อรองที่ดูจะเปิดให้เห็นพื้นที่ทางสังคมในขุนช้างขุนแผนมากที่สุด ก็คือ การ

เปิดทางให้คนคุกแบบขุนแผนและนักโทษคดีปล้นฆ่าอีก ๓๕ คน ได้เปลี่ยนสถานภาพจากคนคุกที่ถูกหลงลืมไป ให้กลายเป็นคนทั่วไปในสังคม และเป็นวีรบุรุษสงครามในที่สุด ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของคนคุกมาเป็นวีรบุรุษได้นั้นต้องใช้ความรู้ความสามารถเฉพาะบุคคลเป็นเครื่องพิสูจน์คุณค่าของบุคคลที่จะได้รับโอกาสเปลี่ยนชีวิตตนเองให้กลับเข้าสู่สังคมได้ แสดงให้เห็นค่านิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงเปิดโอกาสให้แก่ประชาชนทั่วไปและแม้แต่คนที่ต้องโทษก็มีสิทธิ์ได้รับโอกาสในชีวิต จึงอาจกล่าวได้ว่าโทษทัณฑ์ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนเปิดเผยให้เห็นอำนาจแห่งความรู้ของบุคคลมีบทบาทต่อการกำหนดสถานภาพทางสังคมของบุคคลต่าง ๆ แม้ว่าจะยังคงต้องอยู่ภายใต้กรอบแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เป็นกรอบอำนาจใหญ่และแข็งแกร่งมากในสังคมก็ตาม

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

ขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๐.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. ขุนช้างขุนแผน ฉบับอ่านใหม่. กรุงเทพฯ : สยามรัฐ, ๒๕๓๒.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. ชีวิตประวัติและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ธีรยุทธ บุญมี. มิเชล ฟูโกต์. กรุงเทพฯ : วิชาฯ, ๒๕๕๑.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ – วรรณกรรม ตันรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๔๓.

สายพิน ศุพุทธมงคล. คู่กับคน อำนาจและการต่อต้านชัดขึ้น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

สุภางศ์ จันทวานิช. ทฤษฎีสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๕๒.

เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายสมัยอยุธยา. พระนคร : คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา, ๒๕๑๐.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒.

